

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MÜSLÜMANLARIN GELENEKSEL KENDİNİ TANIMA BİÇİMLERİNİN YENİLENMESİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Ferhat KOCA*

Özet: Bu makalede öncelikle din ve İslam terimlerinin tanımları yapılmış, daha sonra da müslümanların geleneksel kendini görme ve tanıma biçimleri üzerinde durulmuştur. Müslümanların geleneksel kendini tanıma biçimlerinin ortaya çıkardığı çeşitli olumlu ve olumsuz sonuçlara vurgu yapılarak, söz konusu kendini tanıma biçimlerinin yenilenmesi hususunda zihniyet değişimi ve birtakım yeni perspektifler önerilmiştir. Bu öneriler ise şunlardır: 1. İnsanlar ve dinler arası ilişkilerde çatışma yerine uzlaşmanın temel prensip olarak kabul edilmesi, 2. İslâm hukuk metodolojisinde evrensel hükümlerle tarihsel hükümler arasını ayırt edebilecek objektif bir kriterin bulunması, 3. Din-devlet ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi, 4. Din-toplum ilişkisinde yeni yaklaşımların geliştirilmesi, 5. Hukuklar arası yakınlaştırma ve birleştirme faaliyetlerine girilmesi.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, İslam Hukuk Metodolojisi, Karşılaştırmalı Hukuk.

Renewal of Traditional Forms of Self-Recognition on Muslims in the Process of Globalization

Abstract: This article primarily makes the definitions of the terms of "Religion" and "Islam" and emphasizes on the styles of traditional self-vision and self-recognition of Muslims. Underlining various positive and negative conclusions that Muslims' traditional styles of self-recognition reveal, it is discussed the mind change in the matter of renewal of the styles of self-recognition and offered several new perspectives. These offers are as follows: 1. Accepting of reconciliation as the basic principle instead of conflict in relations between people and religions. 2. Existing of an objective criterion that can distinguish between universal rules and historical rules in the Methodology of Islamic Jurisprudence. 3. Reconsidering of the religion-state relations. 4. Developing of new approaches in the religion-community relations. 5. Attempting to the closing and merging activities between laws.

Keywords: Religion, Islam, Methodology of Islamic Jurisprudence, Comparative Law.

I. GİRİŞ YERİNE: DİN NEDİR?

Tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarında, kendisiyle karşılaşılacak evrensel bir olgu olan din, fertleri mukaddes duygu, ortak şuur ve vicdan etrafında birleştiren bir âmil olduğu gibi, toplumları yükselten ve onların gelişmesini sağlayan bir etkidir. Din aynı zamanda ahlâkî bir kurum olarak insanlara yön veren, en mükemmel kanun ve en sıkı nizamlardan daha kuvvetli bir şekilde kişiyi içten kuşatan ve yönlendiren bir disiplindir.¹

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Öğretim Üyesi, ferhatkoca@hitit.edu.tr.

1 Günay Tümer, "Din", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 317-18.

Sözlükte, “ceza ve karşılık, örf ve âdet, sîret, itâat, inkıyâd, hesap, hâkimiyet, kahr, gâlibiyet, kaza, hüküm ve ferman, makbul ibadet, millet, şeriat, İslâm”² gibi pek çok manaya gelen din kelimesi, terim olarak çeşitli bilginler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Mesela, Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), “Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur”³ derken, Muhammed Ali et-Tehânevî (ö. 1158/1745) dini, “Akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde (dünyada) salâha, gelecekte (âhirette) felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur. Din kavramı, bütün inançlar ve amelleri içerisine alır. Bütün milletler ve peygamberler için kullanılır, ancak özel anlamda kullanıldığı zaman onunla İslam kastedilir”⁴ şeklinde tarif etmiştir. Son dönem Türk din bilginlerinden Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) dini, “Zev’îl-ukûlû (akıl sahiplerini) hüsn-i ihtiyarlarıyla bizzat hayırlara sevk eden bir vaz’-ı ilâhîdir”⁵ diye tanımlarken, Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1371/1951) ise, “Din, Allahu Teâlâ tarafından vaz’ olunmuş bir kanundur. İnsanlara saadet yollarını gösterir, onların saadete erişmelerine delâlet eder, yaratılışlarındaki gaye ve hedefi, Allah’a ne suretle ibadet yapılacağını bildirir. İnsanları (kendi arzularıyla dini kabul eden akıl sahiplerini) hayrolan işlere sevk eder”⁶ demiştir.

İslâm bilginlerinin tanımlarında genel olarak, dinin, “Allah tarafından konulmuş ilâhî bir kanun (vaz’un ilâhiyyün)” olduğuna dair bir niteliğin korunduğu dikkati çekmektedir. Bu vurgunun amacı ise, İslâm bilginlerine göre, hak dinlerin ve özellikle de İslâm dininin kökeninin ilâhî olduğuna işaret etmek olmalıdır.

Kur’ân-ı Kerim’de “din” kelimesi 92 yerde geçmektedir. Mekke döneminin ilk yıllarında gelen ayetlerde “yevmü’d-dîn” (din günü, hesap, ceza-mükâfaat günü)⁷ kavramının öne çıkarıldığı görülmektedir. Mekke döneminin ikinci yarısında ise, din kelimesi, “sorumluluk” ve “hesap” anlamından, “tevhit ve teslimiyet” manalarına doğru bir gelişme kaydetmiştir. Bu merhalede, “es-sırâtü’l-müstakîm” (doğru yol)⁸ ve “ed-dînü’l-kayyîm” (gerçek, dosdoğru din)⁹ kavramları, din kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Medine döneminde İslâmiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıkla karşılaşmış ve bu din mensuplarının kendi dinlerinin üstünlüğüne dair çeşitli iddiaları karşısında, din kavramında, “tevhit”ten “ümme’t”e ve “kendisini Allah’a teslim edenler

2 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, ts., Dâru Sadr, “Dyn” maddesi, XIII, 166-71; Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtü’l-fünûn*, Kalküta 1862 baskısından ofset, Dâru Kahramân li’n-Neşr ve’t-Tevzî, İstanbul 1404/1984, I, 503.

3 Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Ahter Matbaası, İstanbul 1308, s. 50.

4 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtü’l-fünûn*, I, 503.

5 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul ts., I, 83.

6 Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 29. Bsk., Ankara 1980, s. 7.

7 Örnek olarak bk. el-Fâtiha, 1/4; el-Hıcr, 15/35; es-Saffât 37/20; Sâd 38/78; ez-Zâriyât 51/12; el-Vâkıa 56/56; el-Meâric 70/26; el-Müddessir 74/46; el-İnfîrât 82/15, 17, 18.

8 el-Fâtiha 1/6; es-Sâffât 37/23, 118.

9 et-Tevbe 9/36; Yûsuf 12/40; er-Rûm, 30/30, 43; el-Beyyine, 98/5.

topluluğu”na doğru bir genişleme meydana gelmiştir. Dolayısıyla, Medine döneminde din kelimesi genellikle, “dînü’l-hak” (hak din)¹⁰ şeklinde kullanılmış ve bu terkiyle, tevhit dininin bütün muharref dinlerden üstün olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Hız. Peygamber’in hayatının sonlarına doğru ise, “din” kelimesinin, “İslâm” ile eş anlamlı bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Artık, din olarak İslâm seçilmiş ve ondan razı olunmuş¹¹ ve Allah katındaki “din” şüphesiz “İslâm” olmuştur.¹² Bundan sonra, “*Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki, kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecektir.*”¹³

II. MÜSLÜMANLARIN GELENEKSEL KENDİNİ TANIMA BİÇİMLERİ

Sözlükte “kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, itaat etmek, emin olmak, sulh ve sükûn içerisinde bulunmak, barışmak” manalarına gelen “İslâm” kelimesini¹⁴, çeşitli din bilginleri kavramsal olarak farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Mesela, İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944), İslâm’ı, “Kişinin kendini bütünüyle Allah’a teslim etmesi, sadece ve tamamıyla O’na kulluk edip ortak koşmaması”¹⁵ şeklinde tanımlarken, Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), onu, “Kalpteki inancı dille ifade edip fiillerle gereğini yerine getirmek suretiyle, takdir ve hükmettiği her hususta Allah’a boyun eğip teslimiyet göstermek”¹⁶ olarak tarif etmiştir. Muhammed Ali et-Tehânevî, İslâm’ı, “Şahadet kelimelerini telaffuz etmek, vacipleri yerine getirmek ve yasaklardan sakınmaktan ibaret olan zâhiri ameller”¹⁷ şeklinde tanımlamıştır.

Bugün, “İslâm” denildiğinde ise, Hız. Muhammed’in vahiy yoluyla Allah’tan getirdiği son ilâhî mesajlarla birlikte, ilk uygulamalarını bizzat Hız. Peygamber’in yaptığı ve zamanla Müslüman toplumlar tarafından, insanlığın bütün zihinsel ve amelî birikimlerinden de yararlanılarak geliştirilen, bütün din ve dünya görüşleri ile kültür ve medeniyetin tamamı kastedilmektedir.¹⁸ Biz de bu makalede “İslâm” kavramıyla, “Müslümanların din ve dünya görüşleri, tarih, kültür, gelenek ve medeniyetlerinden meydana gelen bütün birikim ve mirasları”nı kastediyoruz.

İslâm dininin temel karakterini tevhit akidesi oluşturmaktadır.¹⁹ Bu akide, “Allah’tan başka tanrı yoktur ve Muhammed Allah’ın elçisidir” cümlesiyle ifade

10 Örnek olarak bk. et-Tevbe, 9/29, 33; Yûsuf, 12/76; el-Fetih, 48/28; es-Saf, 61/9.

11 el-Mâide, 5/3.

12 Âl-i İmrân, 3/19.

13 Âl-i İmrân, 3/85.

14 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “Silm” maddesi, XII, 289-295; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’an*, nşr. Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts., s. 240.

15 Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Kitâbü’l-Tevhid*, nşr. Fethullah Huleyf, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul 1979, s. 394.

16 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’an*, s. 240.

17 Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtü’l-fünûn*, II, 696.

18 Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 2.

19 Tévhit akidesine işaret eden ayetlerden bazıları için bk. el-Bakara, 2/163, 255; Âl-i İmrân, 3/2, 6, 18, 87, 171; el-Mâide, 5/73; el-Enâm, 6/19, 102, 106; en-Nahl, 16/2, 22; el-Enbiyâ, 21/25; el-Kasas, 28/70, 88; el-Ankebût, 29/46.

edilmiştir. İslâm'ın diğer bütün inanç esasları bu temel akideyi yerleştirmeye yarayan yardımcı ve tamamlayıcı ilkeler niteliğindedir. Dolayısıyla, İslâm'ın kendini tanıma biçimi de yine bu ilkenin ışığında oluşmuş, hatta tevhit inancı, Müslümanlığın kimliği haline gelmiştir.

Bu inanç gereği, Allah her şeyin yaratıcısı²⁰, yerin ve göğün sahibi, mâliki ve rabbidir.²¹ Hiç kimse Allah ile kul arasına giremez.²² Allah dilediğini yapar, dilediğine güç yetirir.²³ Allah ne isterse o derhal olur.²⁴ Hayır ve şer Allah'tandır.²⁵

Hız. Peygamber sadece bir beşerdir.²⁶ Ancak, o, ne konuşursa, vahiy ile konuşur.²⁷ Bu sebeple o, bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcıdır.²⁸ O, müminler için güzel bir örnektir.²⁹ O ne verdi ise, onu almalı, neden de nehyetti ise ondan sakınmalıdır.³⁰ Allah'ı sevmek demek, Peygamber'e uymak demektir.³¹ Kim Resul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur³² ve bu iki otoriteye itaat birbirinden ayrılamaz.³³ İnanan bir erkek veya kadının, Allah ve Resulü'nün iradesi karşısında herhangi bir muhayyerlik hakkı söz konusu olamaz.³⁴

Daha önceki peygamberler belirli birtakım zaman ve mekânlar için³⁵, Hız. Muhammed (s.a.v.) ise bütün insanlık için rahmet olarak gönderilmiş³⁶ son peygamberdir.³⁷ Önceden gelmiş olan bütün peygamberleri ve getirdikleri kitapları tasdik etmek esastır.³⁸ Ancak, söz konusu peygamberlerin getirdikleri kitaplar zamanla tahrife, dinler ise dejenerasyona uğramış³⁹ ve bu sebeple de artık, Allah katında İslâm'dan başka bir din kabul edilmeyecektir.⁴⁰

İşte, İslâm dininin yukarıdaki ilkelerinden hareket eden Müslümanlar; tüm insanlık için gerekli olan bütün ahlâkî ve dinî hakikatleri sadece İslâm'ın içerdiğini ve Hız. Peygamber ile onun arkadaşlarının uygulamalarının da İslâm'ın ideal bir modelini oluşturduğunu, dolayısıyla söz konusu uygulama ve yorumlama biçim-

20 el-En'âm, 6/102; er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 39/62; Gâfir, 40/62.

21 el-Bakara, 2/107; Âl-i İmrân, 3/189; el-Mâide, 5/18, 120; Meryem, 19/65; el-Enbiyâ, 21/56; es-Saffât, 37/5.

22 et-Tevbe, 9/31, 34; el-Hadid, 57/27.

23 el-Bakara, 2/253; Âl-i İmrân, 3/40; İbrâhîm, 14/27; el-Hac, 22/14, 18.

24 el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 56, 59; el-En'âm, 6/73; en-Nahl, 16/40; Gâfir, 40/68.

25 Âl-i İmrân, 3/26; Yûnus, 19/11, 107; el-Enbiyâ, 21/35; el-Cin, 72/10.

26 el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

27 en-Necm, 53/3.

28 el-Ahzâb, 33/45-46.

29 el-Ahzâb, 33/21; el-Mümtahine, 60/6.

30 el-Haşr, 59/7.

31 Âl-i İmrân, 3/31.

32 en-Nisâ, 4/80.

33 en-Nisâ, 4/13, 29; en-Nûr, 24/52; el-Ahzâb, 33/71; el-Feth, 48/17.

34 el-Ahzâb, 33/36.

35 Geçmiş kavim ve milletlere çeşitli peygamberler gönderildiğini anlatan bazı ayetler için bk. el-Bakara, 2/151; el-Mâide, 5/70; el-En'âm, 6/42; el-A'râf, 7/59; Yûsuf, 12/109; er-Ra'd, 13/38; el-Hicr, 15/10; en-Nahl, 16/43; el-İsrâ, 17/77; el-Enbiyâ, 21/7, 25; el-Mü'minûn, 23/44; el-Furkân, 25/20; er-Rûm, 30/47; Gâfir, 40/78; el-Hadid, 57/25.

36 en-Nahl, 16/89; el-Enbiyâ, 21/107.

37 el-Ahzâb, 33/40.

38 el-Bakara, 2/4; Âl-i İmrân, 3/84; en-Nisâ, 4/162; Fâtır, 35/4.

39 el-Bakara, 2/159, 174; en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13.

40 Âl-i İmrân, 3/83, 85.

lerinin bizim için de aynen uyulması gereken birer model olduğunu savunmuşlardır. Bu savunmacı yaklaşım zamanla Müslümanları birtakım inhisarcı, ayırıcı ve çatışmacı eğilimlere sevk etmiş ve hatta bu eğilimler onların geleneksel kendini tanıma biçimleri haline gelmiştir.⁴¹ “Her Müslüman’ın hissesini aldığı böylesi bir Müslüman konumunda, metanet ve zillet kabul etmez bir izzet vardı: Tek başına o, bütün kâfirlerin zıddına, emaneti üstlenmiş, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olmayı kabul etmişti; başkaları ise aslında tam bir insan bile değillerdi.”⁴²

III. MÜSLÜMANLARIN GELENEKSEL KENDİNİ TANIMA BİÇİMLERİNİN SONUÇLARI

İslâm dini, doğuşundan itibaren çok kısa bir süre içerisinde Müslüman fert ve toplumlara, maddî ve manevî alanlarda büyük değer ve zenginlikler kazandırmıştır. “İslâmî inancın tesisinden sonra Müslümanlar, zamanla kendi ibadet ve akideleri kadar, kurumları, sanat ve edebiyatı, ilim ve fenni, sosyal ve siyasî teşekkülleri ile de bu inancı taşıyan yeni bir toplum vücuda getirmeyi başardılar... Asırlar boyu, bu yeni toplum oldukça farklı iklimlere, Eski Dünya’nın neredeyse tamamına yayıldı. Tüm insanlığı kendi idealleri altında birleştirme noktasına, gelmiş geçmiş tüm toplumlardan daha fazla yaklaştı.”⁴³ Hatta “Avrupa cehalet karanlığı içinde mahv ve perişan olup inledikçe, hayatı temin edecek ziya, ışık namına ancak iğne deliğinden çıkan ışık miktarı bir parçadan başka ışık görmediği bir zamanda idi ki, İslâm ümmeti tarafından pek şaşıla bir ışık doğdu. Felsefî ilimler, sanâyî... bu ışık ile beraber yayıldı. Bu yayılış içinde Basra, Semerkand, Dimaşk, Kayrevan, Mısır, Fas, Gırnata, Kurtuba ilimlerin merkezi olmuş, Avrupa milletleri Ortaçağda bu büyük merkezlerden pek çok keşif, ilim ve fûnûn elde etmiştir.”⁴⁴

Böylece, medenî hayatın bütün alanlarında; mimarîde, çeşitli sanat dallarında, edebî mahsullerde, kişi ve yer isimlerinde, örf, âdet ve geleneklerde, hukukî, siyasî, sosyal, kültürel, askerî, iktisadî ve turistik konularda hep dinî inançlar, elemanlar, deyimler ve anlayışlar etkili olmuş ve İslâm, Müslümanların meydana getirdiği medeniyetin kurucu unsurlarından biri ve hatta bu medeniyetin bizzat ismi haline gelmiştir.

Ancak, Müslümanların kısa bir sürede dünyanın en büyük ve en parlak medeniyetlerinden birini kurmalarına rağmen, “İslâm dünyasında, aşama aşama ve normal bir ‘yaşlanma’ ve zamanla vahyin göksel (semavî) kaynağından gittikçe uzaklaşma süreci”⁴⁵ başlamış ve bu süreçte Müslümanlar gerilerken, başka milletler ve özellikle de Avrupalılar ilerleme yolunda büyük mesafeler kat etmişlerdir. O kadar

41 W. Montgomery Watt, *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, trc: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 19-49.

42 Marshall G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, trc: Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, I, 327.

43 Age., I, 1.

44 Ahmet Hamdi Akseki, “İslâm Dini Medeniyet-i Hakikiyenin Ruhudur”, *Sebilürreşâd*, sy. 192-10, s. 182-84; ayrıca bk. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Düşüncesinde Arayışlar*, nşr. İ. Çelebi ve Z. Yılmaz, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, s. 268.

45 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Modern İnsanın Çıkması*, trc: Ali Ünal, İnsan Yayınları, II. Baskı, İstanbul ts., s. 207.

ki, onlar ilerleme konusunda bir karış ileri giderse, Müslümanlar mutlaka bir arşın geride kalmış ve nihayet, İslâm dünyası bugünkü acınacak hâle gelmiştir.⁴⁶

Bize göre, İslâm dünyasının bu fiilî gerilemesi ile yukarıda belirtilen İslâm'ın temel akidelerinin maksadı aşacak biçimde aşırı ve sık bir şekilde kullanılmasından dolayı meydana gelen aşınma ve maksadı aşacak şekildeki bu kullanımın onlarda oluşturduğu geleneksel kendini görüş biçimleri arasında interaktif bir ilişki bulunmaktadır. Aksi halde, “Şâri'in amaçlarına uygun” yani “doğru” bir şekilde kendini gören bir dinin, mensuplarını dünyada geri, yoksul ve mutsuz kılması, özellikle ilâhî bir din olan İslâm için düşünülemez. Çünkü ezeli ilim ve hikmet sahibi olan Şâri', bu dini insanlara sıkıntı, meşakkat ve mutsuzluk olması için değil, rahmet ve kolaylık olması için göndermiştir.⁴⁷

Ancak, burada şu hususu da açıkça belirtmeliyiz ki, bir Müslüman veya başka bir dine mensup herhangi bir kimseye, “Niçin böyle inanıyorsun?” veya “Nasıl bunlara inanıyorsun?” diyerek, onların temel inançlarına itiraz edilemez. Herkes kendi dininin mutlaka doğru ve öteki dinlerden daha üstün olduğuna inanır. Yine herkes, bir dine bâtıl veya yalan-yanlış olduğu için değil, sadece hak ve hakikat olduğu için inanır. Hatta birbirinden farklı çeşitli dinlerin, aynı konuya dair farklı temel aksiyom ve iddiaları ile ilişkiye girdikleri zaman ve mekân nesneleri arasında mantıksal bir tutarlılık ve sistematik bir bütünlük bulunabilir ve onların her birinin aynı zaman ve mekândaki “farklı doğru”ları, yine aynı zaman ve mekânda “gerçekten doğru” olabilir.

Bizim asıl burada söylemek istediğimiz şey, İslâm tarihinde, “İslâmî inançlarla tarihin gerçek seyri arasında etkili bir ilişki”nin⁴⁸ süregeldiği ve bu ilişkinin de pek çok olumlu ya da olumsuz sonuçları bulunduğudur. Dolayısıyla, yukarıda sayılan temel inançların sağlıklı bir şekilde yorumlanıp yorumlanmadığı ve bu inançlarla dünyevî başarı ya da başarısızlıklar arasındaki bağın sağlam bir şekilde kurulup kurulmadığı soruları her zaman sorulabilmelidir.

İşte bu çerçevede, yukarıda ifade edilen inhisarcı, ayırımcı ve çatışmacı geleneksel kendini tanıma biçimlerinin, İslâm toplumlarında sürekli olarak canlı tutulmasının, zamanla Müslümanları kendi kendilerine yeterli oldukları düşüncesine, başka din ve medeniyetlere karşı müstağni davranmaya ve rakip değerlere, yeni düşünce ve perspektiflere kapılarını kapatmaya sevk ettiği gözlemlenmektedir. Buradan, bütün güzellik ve hakikatlere yalnızca kendilerinin sahip oldukları şeklinde bir anlayışa ulaşan Müslümanlar, bu anlayışın doğal sonucu olarak zihinsel konformizmin tuzağına düşmüşlerdir.

46 Ahmet Hamdi Akseki, “Mev'ıza: Filibe'de Murâdiye Câmî-i Şerifi'nde Büyük Bir Kalabalık Huzurunda”, *Sebilürreşâd*, sy. 23-205, (25 Şaban 1330/26 Temmuz 1328), s. 439-441; ayrıca bk. a.mlf., *Bulgaristan Mektupları*, nşr: Ferhat Koca, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 99-100.

47 el-Hac, 22/78.

48 John Obert Voll, *İslâm: Süreklilik ve Değişim II*, trc: Cemil Aydın, Cengiz Şişman ve Mehmet Demirhan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995, s. 295.

Bu inhisarcı ve ayırımcı yaklaşımlar, Müslümanların sadece Müslüman olmayan unsur ve medeniyetlere karşı mücadeleci bir tavır geliştirmelerine sebep olmamış, aynı zamanda Müslümanların bizzat kendi iç tartışmalarında da kavgacı bir üslup kazanmalarına etki etmiş ve böylece dinî, hukukî ve siyasî her bir Müslüman grup veya mezhep, diğerine karşı düşmanca bir tavır takınmıştır.

Henüz İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşanan Hz. Ali (ö. 40/661) ile Muaviye (ö. 60/680) arasındaki iktidar mücadelesinde ve bu mücadelenin devamı niteliğinde olan birtakım siyasî ve ideolojik (Sünnî-Şii) çatışmalarda binlerce insan ölmüş, Kerbelâ'da Hz. Peygamber'in sevgili torunu Hz. Hüseyin (ö. 61/680) şehit edilmiş, Abbâsî ihtilalcıları Emevî halifelerinin mezarlarını açarak kemiklerinden bile öğ almış⁴⁹, Hanbelî mezhebinin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) halku'l-Kur'an (Kur'an'ın yaratılması) konusundaki görüşleri sebebiyle, Mutezile'nin yönlendirdiği çeşitli devlet adamları tarafından ağır işkence ve mihnelere tabi tutulmuş⁵⁰, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/938) türbesi Hanbelîler tarafından çeşitli defalar tacize uğramış⁵¹ ve bu sebeple türbe yıkılarak kabrin yeri gizlenmek zorunda kalınmış⁵², Hanbelîlerle Eş'arî-Şâfiîler arasında birçok mücadele yaşanmış⁵³ ve Hanbelîler çıkardıkları fitnelerle meşhur olmuş⁵⁴, Şâfiîlerle Hanefîler arasındaki çeşitli tartışma ve kavgalar⁵⁵ sebebiyle, İsfahan ve Rey gibi bazı şehirler defalarca tahrip edilmiş, hangi grup galip gelmişse, diğerinin bölge ve mahallesini yağmalamış, yakmış ve yıkmıştır.⁵⁶

49 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 34.

50 Ahmed b. Hanbel'in karşılaştığı çeşitli sıkıntı ve mihneler hk.bk. Walter M. Patton, *Ahmad b. Hanbal and the Mihna*, Heidelberg 1897; Ali Abdülhâk, *Ahmed b. Hanbel ve'l-mihne*, Kahire 1958; Fehmi Ced'an, *el-Mihne, bahsün fi cedeliyyeti'd-diniyyi ve's-siyâsiyyi fi'l-İslâm*, Beyrut 1989; Ahmed Abdülcevâd ed-Dümi, *Ahmed b. Hanbel beyne mihneti'd-din ve mihneti'd-dünyâ*, Menşürâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut, ts..

51 İbn Asâkir, *Tebyinü kezibli'l-müfteri fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1411/1991, s. 413.

52 Eş'arî, *el-İbâne*, nşr: Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Dâru'l-kütüb, Kahire ts., s. 37 (nâşirin mukaddimesi); İrfân Abdülhamîd, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", *DİA*, XI, 445.

53 Hanbelîlerle Eş'arî-Şâfiîler arasındaki çeşitli çatışmalar hk. bk. Tâciüddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* nşr: Mahmud Muhammed et-Tenâhi ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv, II. Baskı, Kahire 1413/1992, IV, 234-235, VI, 172, 390-91, VII, 161-162; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, nşr. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, IX, 375, 563; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr: Ahmed Abdülvehhâb Fütayh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1413/1992, XII, 137; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr: Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, VIII, 325, 428; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, nşr: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s. 187-188, 194, 217; Mehmed Şerefeddin, "Selçuklu Devrinde Mezâhib". *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1925, I, 114; Ayrıca, Hanbelîler ile Eş'arîler arasındaki ilişkiler hk. bk. A. Azme, "Orthodoxy and Hanbalite Fideism", *Arabica*, XXXV/3 (1988), 260-266.

54 Özellikle 323 (934-5) yılında Bağdat'ta içki dükkânlarının yağmalanıp müzik aletlerinin kırıldığı "Hanbelî fitnesi" adı verilen olaylar hk.bk. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 181-182; Ahmed Teymûr Paşa, *Nazra târihiyye fi hudûsi'l-mezâhibi'l-erba'a*, Kahire 1351, s. 40-41. Ayrıca hem bu olaylar hem de Hanbelîlerin Selçuklular dönemindeki faaliyetleri hk. bk. S. Sabari, *Mouvements Populaires à Bagdad à l'époque Abbasside, IXe-XIe siècles*, Paris 1981, s. 112-120; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040-1092)*, İnönü Üniv. Sos. Bil. Enst. Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999, s. 53-72.

55 Hanefîlerle Şâfiîler arasındaki bazı kavgalar hk.bk. Tâciüddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VII, 296; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, 104, VIII, 365, IX, 368, 419, 478, X, 267.

56 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr: Ferid Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, I, 247, III, 132-133. Ayrıca bk. V. Minorsky, "Rey", *İslâm Ansiklopedisi (IA)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, IX, 723.

Müslümanların bizzat Müslümanlara karşı sergiledikleri bu ayırıcı ve çatışmacı yaklaşımların günümüzdeki en korkunç versiyonlarına ise Afganistan, Irak, Suriye, Libya ve Yemen'deki mezhep kökenli kirli savaş ve katliamlar sırasında şahit oluyoruz.

İşte, mutlak hakikatin sadece kendi tekellerinde olduğuna inanan bu inhisarcı ve çatışmacı kesimler sadece savaş ve katliamlara sebep olmamış, aynı zamanda İslâm toplumlarındaki siyasî, sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel... her türlü yenilik ve değişiklik taleplerine karşı, söz konusu taleplerin haklı sebep ve sonuçları bulunup bulunmadığına bakmadan “din” adına itiraz etmişler ve böylece, İslâm dünyası hemen hemen her alanda “kronik bir gerileme krizine” girmiştir.

Müslümanlar hem kendi kendileriyle hem de diğer toplum ve medeniyetlerle çatıştıkça gerilemiş, geriledikçe de kendilerini çatışmaya sevk eden bu uzlaşmaz tavır ve kendini tanıma biçimlerine sarılmış ve böylece derin bir paradoks içine düşmüşlerdir.

İslâm düşünce ve medeniyetinin gerilemesinin iç ve dış sebeplerini araştıran çeşitli ilim adamları, bu sebeplerden bazılarını şöyle sıralamışlardır: Müslümanlar arasında kader, irade, tevekkül, rızık, kesb ve ecel gibi çeşitli inanç konularında akıllı ve sebepleri dışlayan hatta akılla alay eden ya da akıllı, küfre ve dinsizliğe götüren şeytânî bir güç olarak niteleyen edilgen bir din anlayışının yayılması; akıl ile nakil arasındaki dengenin bozulması, Hz. Peygamber adına siyasî, hukukî, iktisadî... vb. alanlarda birtakım sözler uydurularak onun istismar edilmesi; İslâm hukuk düşüncesinin temel dinamiklerinden biri olan içtihat ruhunun yerini taklit ve taassubun alması, mezhepçiliğin artması, kanunların ruhunun (makâsıd-ı şerîa) ihmal edilerek şekilcilik ve lafızcılığın (literalizm) öne çıkarılması, başta felsefî ilimler olmak üzere pozitif bilimlerin ihmal ve hatta mahkum edilmesi, toplumun bütün katmanlarına yayılan mistik inançlara bağılılıkların amelî (pratik) bir ahlâkın gelişmesi için gerekli fırsat ve imkanı vermemesi, ahlâkın yozlaşması, cehaletin yaygınlaşması, halkın olaylara kayıtsız kalması ve kendine güvenini kaybetmesi; sultanların despotizm ve sorumsuzluk, seçkinlerin ise uçarılık içerisinde yaşamaları; idareciler arasındaki çeşitli siyasî ihtiras ve ihtilafların bütün dinî ve ahlâkî değerlerin üzerine çıkarılması.⁵⁷

57 Bu gerileme sebepleri hk.bk. Ebü'l-Hasan Ali Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti?*, trc: İbrahim Düzen ve Mustafa Topuz, Tevhit Yayınları, İstanbul 1966, s. 108-25; George Riviora, *İslâm Âleminin Gerileme Sebepleri*, trc: Ahmet Hamdi Akseki, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 3-25; Şekip Arslan, *Müslümanların Gerileme Sebepleri*, trc: Abdülvehhab Öztürk, Nur Yayınları, Ankara ts., s. 54-76, 83-95, 116-27; ayrıca bu eserin sonunda, mütercim tarafından Müslümanların geri kalış sebepleri hakkında çeşitli müelliflerin görüşlerini derlemiştir. Bk. s. 140-243; Subhî el-Mahmasânî, “Müslümanların Geri Kalmaları ve Kalkınmaları, İslâm'ın Muasır İhtimai İhtiyaçları Tatmin Kabiliyeti”, trc: Hayrettin Karaman, *İslâm Üzerine Düşünceler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 134-62; C. A. Kadir, “İslâm Dünyasında Gerileme”, çev: Mahmut Alper Tuğsuz, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif, (Türkçe Baskısının ed. Mustafa Armağan), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, IV, 209-25; Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti: Doğuştan Günümüze*, trc: Ahmet Fidan ve Hasan Menteş, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul

Bu dinî, ahlâkî, hukukî, siyasî, iktisadi ve kültürel iç faktörlere, bazı dış tecavüz ve düşmanlıklar da eklenince, Müslümanların elinde din adına, “cahilce bir teselli, fakat milletin bütününe ise fazlasıyla zararlı bir peri masalı”⁵⁸ kalmıştır.

Bütün bu sebeplere daha yakından bakılınca, hemen hemen onların tamamının kökeninde, İslâm’ın temel inançlarının aşındırılmasının ve Müslümanların geleneksel kendini tanıma biçimlerinin etkili olduğu görülecektir. İşte bütün bu aşınma ve yanlış tanımlamalardan sonra; İslâm dünyasında ve Müslümanların hayatında tevhit ilkesinin yerini hurafe, ahlâkın yerini yozlaşma, adaletin yerini zulüm, merhametin yerini mazarrat, ilmin yerini cehalet, ilerlemenin yerini gerileme, hoşgörünün yerini kabalık ve gaddarlık, uzlaşmanın yerini kavga, istişare ve danışmanın yerini totalitarizm almış ve kısacası, sanki İslâm tersinden okunur ve yaşanır hâle gelmiştir.

Bugün ise, bir yandan hâlâ varlıklarını devam ettiren yukarıdaki gerileme sebepleri, diğer yandan da dünyanın hızla küçülmesi, küreselleşmesi ve modern teknoloji ile ekonomik gelişmelerin toplumsal yapı ve uluslar arası ilişkilerde yol açtığı bazı rahneler (yarılmalar), İslâm düşünce ve medeniyetinin gerilemesine süreklilik kazandırmışa benzemektedir.

Müslüman aydınlar, İslâm’ın yeniden ve daha doğru bir kendini görme biçimini kavuşturulması ve ortaya çıkan yeni sorunlara karşı yeni çözümler üretilebilmesi konularında, birtakım yeni yol ve yöntemler önermek ve çıkış kapıları bulmak için uzun yıllardan beri bir sağa bir sola koşuşturılmaktadırlar.

IV. MÜSLÜMANLARIN GELENEKSEL KENDİNİ TANIMA BİÇİMLERİNİN YENİLENMESİ ÜZERİNE: ZİHNİYET DEĞİŞİMİ VE YENİ PERSPEKTİFLER

Müslümanların geleneksel kendini tanıma biçimlerinin sebep olduğu ağır sonuçlar, bizi, hem söz konusu kendini tanıma biçimleri hem de Müslümanların dinin tabiatı, karakteri, işlevi ve alanları hakkındaki algılarında köklü değişimler yapılması gerektiği kanaatine ulaştırmaktadır.

Şimdi bu kanaat doğrultusunda, içerisinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde, İslâm’ın daha doğru bir kendini görme biçimine kavuşturulabilmesi hususunda bazı önerilerde bulunmak istiyoruz. Ancak, öncelikle, Müslümanların bu önerileri zihinlerinde, sonra da günlük hayatlarında içselleştirmeleri ve bir yaşam

1991, I, 345-58; Ekber S. Ahmed, *İslâm’ın Keşfi: İslâm Toplumu ve Tarihi*, trc: Lutfullah Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 115-22; Hüseyin Ataya, “İslâm’ı Anlama ve Anlatma Metodu Akıl”, *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)*, -I-, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 287-302.

58 C. A. Kadir, “İslâm Dünyasında Gerileme” çev: Mahmut Alper Tuğsuz, *İslâm Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif), IV, 221.

tarzı haline getirmeleri gerektiğini vurgulamalıyız. Aksi halde, hem İslâm düşüncesinde yapılması gereken temel değişim ve dönüşümleri gerçekleştirme imkânını elden kaçırmış oluruz, hem de ilkesiz, ikiyüzlü, takiyyeci ve makyavelist olarak karikatürize edilmekten kurtulamayız.

1. İnsanlar ve Dinler Arası İlişkilerde Çatışma Yerine Uzlaşmanın Temel Prensiptir Olarak Kabul Edilmesi

Yüce Allah, Hz. Muhammed aracılığı ile gönderdiği son ilahî dine, “emin olmak, sulh ve sükûn içerisinde bulunmak, barışmak” manalarına gelen “İslâm” adını vermiştir. Bu durumda “İslâm’ı din olarak kabul eden” müslim ise, “barışık, barışsever, barışa teslim olan kişi”⁵⁹ demektir.

Kökünü barış ve uzlaşmaya dayanan İslâm dini, “*Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin*”⁶⁰; “*Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen aşırı gidenlerin emrine uyma*”⁶¹; “*Allah, işleri bozanla düzelteni bilir*”⁶² şeklindeki emirleriyle, bütün Müslümanlara barış ve uzlaşmayı emretmiştir.

İslâm, toplumun en küçük birimi olan aileden, bütün müminlere ve hatta gayr-i müslimlere kadar, toplumu meydana getiren bütün gruplara karşı, barış ve uzlaşma anlayışı içerisinde davranılması gerektiğini belirtmiş ve bu esas genel bir hukuk ve ahlâk kuralı haline getirmiştir.

Aile içi ilişkiler hakkında, “*Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır*”⁶³ denilerek, aile içi ilişkilerde barış ve uzlaşma tavsiye edilmiştir.⁶⁴

Müminler arası münasebetlerde yaşanabilecek çeşitli problem ve çatışmaların barış ve uzlaşma yoluyla giderilmesi konusunda ise; “*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın*”⁶⁵ denilmektedir.

İslâm dini, Müslüman olmayan unsurlarla da daima barış ve uzlaşma içerisinde olunmasını öğütlemiştir. Bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de, “*Allah, sizinle din uğrunda*

59 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “silm” maddesi, XII, 289-301.

60 el-Bakara, 2/208.

61 eş-Şuarâ, 26/151-152.

62 el-Bakara, 2/220.

63 en-Nisâ, 4/128.

64 Aile içi münasebetlerde barış ve sulhu teşvik eden diğer ayetler için bk. en-Nisâ, 4/35; el-İsrâ, 17/23-24; er-Rûm, 30/21.

65 el-Hucurât, 49/9.

*savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever*⁶⁶, *“İşte siz öyle kim-sellersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz”*⁶⁷ buyrulmuştur.

Ayrıca, Kur’ân-ı Kerîm’de dinler arası diyalog için de yapıcı ve olumlu pek çok tavsiye bulunmaktadır. Nitekim bu konuda şunlar söylenmektedir:

*“(Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeriatlarda) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse, iyi işlerde birbirinizle yarışın.”*⁶⁸

*“Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah’a, hem size indirilene, hem de kendilerini indirilene tam bir samimiyetle ve Allah’a boyun eğerek iman ederler. Allah’ın ayetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır.”*⁶⁹

*“(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah’tan başkasına tapmayalım; O’na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın.”*⁷⁰

*“İçlerinden zulmedenleri müstesna, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki; bize indirilene de, size indirilene de iman ettik; bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”*⁷¹

Hz. Peygamber’in gayri müslimlerle olan barış ve savaş ilişkileri de bu konuda bizim için önemli bir örnektir. Hz. Peygamber’in Medine döneminde yaklaşık on yıl gibi kısa bir müddet içerisinde hükmettiği toprakların alanı 1 milyon kilometrekareyi geçmiş olmasına rağmen, onun yaptığı savaşlarda Müslüman şehitlerin sayısı 150, düşman birliklerinden hayatını kaybedenlerin sayısı ise sadece 250 kişi kadardır.⁷²

Hz. Peygamber savaşta haddin aşılmasını, zulüm ve işkence yapılmamasını emrederek, savaşta sadece eli silah tutan düşmanı hedef göstermiş, çocukların ve kadınların öldürülmemesini, zulüm yapılmamasını, ölümlerin burun ve kulaklarının kesilmemesini emretmiştir.⁷³

İslâm dini, haksız yere bir insanı öldürmeyi bütün insanları öldürmek, bir canı kurtarmayı ise bütün insanları kurtarmak şeklinde değerlendiren⁷⁴, Müslümanlar ve tüm insanlarla ilişkilerde, barış ve uzlaşmayı hedef gösterdiği halde, ne

66 el-Mümtehine, 60/8-9.

67 Âl-i İmrân, 3/119.

68 el-Mâide, 5/48.

69 Âl-i İmrân, 3/199.

70 Âl-i İmrân, 3/64.

71 el-Ankebût, 29/46.

72 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, trc: Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 22.

73 Buhârî, “Cihad”, 148; Müslim, “Cihad”, 8; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 90; Dârimi, “Siyer”, 5; Muvatta, “Cihad”, 8-9.

74 el-Mâide, 5/32.

yazık ki, bugün İslâm ülkelerinde, hemen hemen her dinî tartışmanın büyük bir çatışmaya dönüştürüldüğü müşahade edilmektedir. Başta, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen menfur terörist saldırılar olmak üzere, Bosna, Kosova, Karabağ, Çeçenistan, Filistin, bazı Uzak Doğu ülkeleri, Afganistan, Irak, Suriye, Libya ve Yemen gibi çeşitli ülkelerde yaşanan çeşitli savaş ve mücadelelerde, bütün ilahî dinlerin temel amaçlarıyla çatışan ve bütün insaf, merhamet ve vicdan sahiplerinin yüreklerini sızlatan vahşetler sergilenmiştir.

Bu durum, savaşan taraflar arasında, bütün ikbâl ve geleceklerini, halkın dindarlık duyguları ile devletlerin kanunları arasında doğabilecek gerginliklere bağlayan ve bu çatışmalardan akacak gözyaşına yatırım yapan, bir kısım çılgın istismarcıların bulunduğunu göstermektedir. Bütün akıl ve basîret sahibi dindarlara ve devlet adamlarına düşen en önemli görev, dindarlık ya da Müslümanlık ile ülke ve dünya barışı arasına giren bu çıkarıcı ve çatışmacı gruplara imkân ve fırsat vermemektir. Şunu iyi bilelim ki, Bosna savaşı sırasında Hristiyanlık adına, Srebrenica'da bir gecede 7.000 civarında Müslüman erkeği öldüren ve toplu mezarlara gömen zihniyet ile Müslümanlık adına New York'taki ikiz kulelere saldırarak çeşitli ülke ve dinlere mensup 3.000 civarında insanı öldüren zihniyet; Allah'ın insanlık için birer kurtuluş ve rahmet vesilesi olarak gönderdiği ilahî dinleri, birer vahşet aracı olarak kullanan ve bugün artık bütün insanlık için de, bütün dinler için de en büyük tehdit haline gelen çatışmacı ve şizofrenik bir zihniyettir.

Aslında barış ve uzlaşmayı öngördüğü halde, yukarıda adı geçen haksız, ahlâksız ve eşitsiz savaşlar sebebiyle, yoğun ve sürekli bir biçimde şiddet ve terörle itham edilen, dünyada İslâm dininden başka ikinci bir din bulunmamaktadır. Bütün Müslümanların, İslâm'ı bu haksız ithamlardan arındırmak ve uluslar arası kamu vicdanında oluşan bu korkutucu "İslâm imajı"nı silmek için, yanlış anlaşılacak her türlü söz ve davranıştan uzak durmaları gerekmektedir. Zira bu yanlış imaj ve imgelerin oluşmasında, Müslüman olmayan unsurların İslâm'ı anlayamamaları yanında, Müslümanların geleneksel kendini tanıma biçimlerinin de etkisi olmuş ve böylece, nefret nefreti besler hale gelmiştir.

Artık, bu noktada, Müslümanların da Müslüman olmayanların da "insan" olduğu gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Hamuru hırs, haset, fesat, hayır ve güzellik gibi birbirine zıt elementlerle yoğrulmuş insan! Henüz dünyada birkaç kişi iken, hırs ve hasedinden dolayı kardeşini öldürerek yeryüzünde kötü bir geleneği başlatan insan! İşte bu insan unsuruna dayalı olan bütün toplumlar, ne yazık ki, çeşitli dinî, siyasi, iktisadî ve kültürel sebeplerle, tarihte pek çok savaş yapmışlardır. Asırlarca süren bu savaşlar, bütün toplumlarda, içerisinde şiddet ve ayrımcılık bulunan birtakım sosyal tavır alışların ve hukukî içtihatların doğmasına sebep olmuştur.

Bugün ise, insanların ve ülkelerin gittikçe birbirine bağımlı hale geldikleri küçük bir dünyada yaşıyoruz. Bir ülkedeki iyilik veya kötülük, savaş veya barış, hasta-

lık veya şifa, ekonomik ve sosyal refah veya kriz binlerce kilometre ötedeki insanları ve ülkeleri, olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemekte veya tetiklemektedir. Böyle bir dünyada, herkese düşen görev, kendi kültürel ve toplumsal kodlarındaki “öteki”ni aşağılayan, ayırımcı ve dışlayıcı anlayışları temizlemek; hukuk kodlarındaki din, ırk, renk ve tebaiyet farklılıklarından kaynaklanan birtakım ayırımcı hükümleri ayıklamak olmalıdır.⁷⁵

İşte bu ayıklama faaliyeti, Müslümanlar açısından, İslâm’ın kirletilmiş ve çarpıtılmış imajının düzeltilmesi ve İslâm ülkelerinin hem kendi iç dirlik ve düzenlerinin hem de diğer ülkelerle ilişkilerinin düzeltilmesinin ilk adımı olacaktır.

Bu arada bazı dinî, millî, siyasî, sosyal ve ekonomik sebep ve gerekçelerle, bu bütünleşme ve entegrasyon sürecini sabote etmeye, mezhepler, dinler ve medeniyetler arası çatışmaları körüklemeye çalışan birtakım tutucu, marjinal, reaksiyoner ve provakatör unsurlar fırsat kollamaya devam edecektir. Ancak, bütün bu unsurların çıkaracağı sorunlara rağmen, biz, Müslümanları hem birbirine hem de diğer toplum ve medeniyetlere yaklaştıran ortak yarar ve paydaların, onları birbirinden ayıran farklılık ve düşmanlıklardan daha fazla olduğuna inanıyoruz.

İslâm dünyasının çağdaş dünya ile bütünleşebilmesi için tarafların üzerinde anlaşabilecekleri en temel dinî, hukukî ve ahlâkî zemin ise, “Temel İnsan Hak ve Hürriyetleri” olacaktır. Zira dinler tarihinde mevcut olan bütün ilâhî dinlerin temel amaçları (mekâsıd-ı şerîa); insanların can⁷⁶, din⁷⁷, akıl⁷⁸, nesil (ırz, namus, neseb)⁷⁹ ve mal⁸⁰ emniyetlerini sağlamaktır ve onların diğer bütün fer’i hükümleri, bu temel amaçları korumak ve geliştirmek için sevk edilmişlerdir. Bu amaçlar bugün, çağdaş ve uygar ülkelerin en üst hukuk metinlerine “yaşama hak ve hürriyeti (canı ve akli muhafaza)”, “dini inanç, düşünce ve kanaat edinme hak ve hürriyeti (din ve ırzı muhafaza)”, “mal ve mülk edinme hak ve hürriyeti (malı muhafaza)” başlıkları altında girmiştir.

İslâm dünyasının diğer dünyalı ülkelerle bütünleşmesi sürecinde, en önemli görevlerden biri, İslâm hukukçularına düşmektedir. Onlar, İslâm’ın temel özelliklerini yeniden keşfederek, disk birleştiricisini çalıştırır gibi, tarihî fırtınaların etkisiyle birbirinden uzaklaşmış olan “birlikte yaşamının kurallarını” yeniden bir araya

75 Toplumdaki ayrışmaları artırabilecek etkilere sahip olan ve bu sebeple de İslam hukukunda yeniden mülhaza ve müzakere edilmesini temenni ettiğimiz bazı içtihadî konular için bk. Ferhat Koca, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde İslâm Hukukunda Zihniyet Değişimi ve Yeni Perspektifler”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu (Sempozyum)*, 17-19 Eylül 2001, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 181-197.

76 Canı muhafaza (yaşama hak ve hürriyeti) hk.bk. el-Bakara, 2/178, 195; en-Nisâ, 4/29, 92-93; el-Enâm, 6/150; el-İsrâ, 17/31, 33; el-Furkân, 25/68; el-Mümtehine, 60/12.

77 Dini muhafaza hk.bk. el-Bakara, 2/256; Âl-i İmrân, 3/20; el-Enâm, 6/106-108; Yûnus, 10/99, 108; er-Ra’d, 13/3; el-Kehf, 18/29, 110; er-Rûm, 30/24.

78 Akli muhafaza hk.bk. el-Bakara, 2/219; en-Nisâ, 4/43; el-Mâide, 5/90, 91.

79 Nesli (ırzı, namusu ve nesebi) muhafaza hk.bk. el-Bakara, 2/187; el-İsrâ, 17/32; en-Nûr, 24/32; el-Furkân, 25/68; er-Rûm, 30/21; el-Mümtehine, 60/12.

80 Malı muhafaza hk.bk. el-Bakara, 2/188; Âl-i İmrân, 3/14; el-A’raf, 7/31; et-Tevbe, 9/34; el-İsrâ, 17/26-27; Tâhâ, 20/53-54; el-Furkân, 25/67; en-Necm, 53/39; el-Mümtehine, 60/12.

getirip işletmeli, İslâm hukuk literatür ve doktrinlerinde yer alan mezhep ve din farkına dayalı bütün ayırımçı ve çatışmacı konuları, uzlaşma ve diyalog temeline dayalı bir perspektifle yeniden müzakere ve mülahaza etmelidir.

2. İslâm Hukuk Metodolojisinde Evrensel Hükümlerle Tarihsel Hükümler Arasını Ayırt Edebilecek Objektif Bir Kriterin Bulunması

“Müslümanlar için değişmezlik, hem birey ve toplumlar için bir ideal, hem de aynı zamanda insanlık ve çevresinin fiili yapısının bir kabulü” niteliğindedir.⁸¹ Bu temel kabulden hareketle, Müslüman düşünürler Hz. Peygamber’den beri yüzyıllar içerisinde insanların özde bir değişim geçirmediklerini kabul etmişlerdir. “İnsanın mahiyetinin, onların (Müslümanların) anladığı şekildeki bu değişmezliği, Kur’ân ve Peygamber’in sünnetinde ifadesini bulan insan davranışına yönelik kural ve kanunların nihailiği iddiasında, Müslüman din bilginlerine bir gerekçe oluşturmaktadır. İnsanın mahiyeti değişmediğine göre, temelde ‘yeni sorunlar’ diye bir şey de olamaz; öyleyse şeriata yönelik herhangi bir köklü tashihe gerek yoktur. Böylece, toplumsal reform fikri, geleneksel bir kafa yapısına sahip Müslümanlar için, gerçekte düşünülemez demektir.”⁸²

Müslümanların, değişmezliği hem bir olgu, hem de bir ideal olarak kabul etmeleri ve hatta Hz. Peygamber veya ilk halifelerin (hulefâ-yı râşidîn) dönemlerine özlem duymaları, sadece Hz. Muhammed’in (s.a.v.) 23 yıl gibi kısa bir süre peygamberlik yaptığı Arabistan’ın sınırlı ve sade hayatını idealleştirmek ve o dönemin tarihsel olaylarını tekrar tekrar yaşatmakla kalmamakta, aynı zamanda günümüzdeki gerçek meydan okuyuşları ve sorunları görmemize ve onlarla ilgilenmemize de engel olmaktadır. Halbuki, “tarihsel açıdan, İslâm ve onunla bütünleşmiş hayat tarzları, bir kültürel gelenek ya da bir kültürel gelenekler terkihi oluştururlar; ve bir kültürel gelenek, doğası gereği, gelişir ve değişir; gelişim ve değişimi ne kadar büyük olursa, hareket serbestisi de o kadar geniş olur.”⁸³ Dolayısıyla, “değişim” adındaki bu tarihsel ve sosyolojik gerçeği ifade etmek, ne Hz. Muhammed’in (s.a.v) ne de ondan sonra gelen nesillerin fiilen gerçekleştirdikleri büyük dönüşüm ve medeniyeti küçük görmek anlamına gelmez. Hatta Marshall G. S. Hodgson’un ifade ettiği gibi, “Eğer Allah’a itimadı yeterince güçlü olan Müslümanlar varsa ve bunlar, hakkın hatırı için, her şeyi ve hatta cemaatin prestijini veya dayanışmasını bile riske atmaya cesaret edebilirlerse, işte o zaman tarihsel gerçeklerle yüz yüze gelmeyi başarabilen ve bunların en acılarını bile kabullenebilen böylesi Müslümanlar için, asıl teşvik unsuru İslâmî geleneğin tâ kendisi olacaktır.”⁸⁴ Ayrıca, bu durum, sadâkatlarının odak noktasına tarihsel İslâm’ı yerleştiren Müslümanlar için de tarihle hesaplaşma ve kendilerini yenileme fırsatı verecektir.

81 W. Montgomery Watt, *İslâmî hareketler ve Modernlik*, trc: Turan Koç, s. 22.

82 W. Montgomery Watt, *İslâmî hareketler ve Modernlik*, s. 23.

83 Marshall G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, trc: İhsan Durdu, I, 10.

84 Marshall G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, trc: Mete Akçok, III, 457.

Dolayısıyla bugün, İslâm dininin daha doğru anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi için, dinî ve manevî bir gerçeklik olan “İslâm” ile bu gerçekliğin bir sosyal düzen halinde tarihî düzleme akseden yansımalarının yani kümülatif gelenekler yığınının birbirinden ayırt edilmesine, başka bir ifadeyle, onun değişmeyen (evrensel) ilkeleri ile değişime açık ve elverişli (tarihsel) hükümlerinin birbirinden ayrılmasına ve bunun için de İslâm hukuk metodolojisinde mantikî tutarlılığa sahip, objektif ve tümel bir kriterin/sistemin bulunmasına büyük bir ihtiyaç vardır. Zira böyle bir kritere sahip olmayan İslâm hukukçuları, bugün İslâm’ın “dinî gerçekliği” ile onun farklı zaman ve mekânlarda, özellikle I (VII). Asır Arabistan’ında tezhür eden “sosyal gerçekliği”nin seviyelerini birbirine karıştırmakta ve günümüzün sosyal veya hukukî sorunlarına, hâlâ I (VII). Yüzyılın perspektifleriyle çözümler bulmaya çalışmakta, bunun tabii sonucu olarak da adı geçen çağın tarihî, siyasî ve sosyal gerçeklik veya şartlarını, bütün zaman ve mekânlara hâkim kılmakta ve böylece de İslâm dünyası zamanın gerisinde ya da zaman tüneline kalarak çağdaş koşullara ayak uyduramama krizi yaşamaktadır. Yine, böyle bir kriter bulunmadığı içindir ki, bugün hem ülkemizdeki çeşitli kesimleri dinden uzaklaştıran hem de dünya ölçeğinde müslim-gayri müslim ilişkilerini gerginleştiren ve hemen hemen tamamı birtakım sosyal, siyasal ve ekonomik olgulara dayanan bazı içtihatlar artık Müslümanlar için taşınması güç birer “tarihî yük” haline gelmiştir.

Söz konusu bu tarihsel içtihatlar, bugün Müslim - gayri müslim pek çok insanın anlaması ve kabul etmesi mümkün olmayan ceza hukuku, kölelik, kadın-erkek ve din-devlet ilişkileri gibi alanlardaki bazı görüşler örnek gösterilebilir. Bu tür tarihsel içtihatlar din ve hukuk literatüründen tamamıyla çıkarılmadıkça, İslâm ülkelerinde yaşanan gelenekçi-yenilikçi, muhafazakâr-modernist, akılcı-nakilci ve dindar-sekülerist gerginliklerine gelecekte de sıkça rastlayacağımızı şimdiden söyleyebiliriz. Dolayısıyla, yaşayacağımız bu gerginliklerin gerçek sebeplerini, sadece İslâm’a karşı kasıtlı olarak çeşitli entrikalar çeviren birtakım grupların gayretlerinde değil de İslâm’ın temel ilkelerinin yanlış kullanılmasından meydana gelen aşınmada, Müslümanların geleneksel kendini görme biçimlerinde ve tarihsel ile evrensel olan hükümleri birbirine karıştırmakta aramak daha âdilâne bir yaklaşım olacaktır.⁸⁵ Dahası, “ataların ocağına sâdık kalmak demek, onların küllerini muhafaza etmek değil, aksine alevini taşıyıp aktarmak demektir.”⁸⁶ Bu gerçek ise, tarihin belirli bir ânında bir halkın somut sorunlarına cevap vermek için inmiş “her ayetin, bizi kendisinden hareketle, günümüzün canlı sorunlarına canlı bir cevap bulmaya çağırان ebedî sorgulama değerini”⁸⁷ tekrar hatırlatmaktadır.

85 Bu konudaki bir deneme için bk. Ferhat Koca, “Kur’ân-ı Kerim’deki Fıkhi Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Deneme”, *İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*, nşr: İlyas Çelebi, Rağbet yayınları, İstanbul 1998, s. 73-172.

86 Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, trc: Cemal Aydın, III. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1995, s. 166.

87 Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, s. 204.

3. Din-Devlet İlişkisinin Yeniden Gözden Geçirilmesi

İslâm'ın yeniden yorumlanması gereken alanlarından biri de din-devlet ilişkisiyle ilgili söylemlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de hem sıradan insanlara hem de yönetim erkinde bulunanlara; hak ve adaletin gerçekleştirilmesi⁸⁸; istişare, danışma ve şûrâya önem verilmesi⁸⁹, emanete, ahitlere, akitlere ve antlaşmalara riayet edilmesi, işin ehline verilmesi⁹⁰, insanların maslahatlarının (yararlarının) celp ve mazarratlarının (zararlarının) def edilmesi, toplumda sulh ve sükûnun sağlanıp zulüm, fitne ve fesattan kaçınılması⁹¹ tavsiye edilmiştir.

Yönetimle ilgili bu genel ilkelerden, İslâm'ın, herhangi bir devletin temel fonksiyon ve görevleri hakkında bîgâne kalmadığı ve bu hususta birtakım yönetim hedef ve tasarımları bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, yine bu ilkelerden, İslâm'da devletin yapısı, işleyişi ve devlet başkanlığı makamı hakkında belirli/muayyen bir sistemin öngörülmediği de anlaşılmaktadır. Bu konuda, İslâm'ın belirli bir devlet düzeni/sistemi öngördüğünü kuramsal olarak ileri sürenler, aslında, İslâm'ın bu temel ilkelerinin uygulanmasıyla ilgili olarak, sadece tarihsel açıdan karşılaşılan bazı sistem ve yönetim şekillerini anlatıyorlar demektir.⁹² Aksi halde, belirli bir yönetim biçimine dinden referanslar getirmek, zamanla söz konusu yönetim aygıtının ve onun içerisinde yer alan unsurların kutsallaştırılmasına ve onların totaliterleşmelerine yol açacaktır. Bu sonuç ise, bizzat yukarıdaki temel ilkeler ve onların amaçlarıyla çelişmektedir.

Dolayısıyla, İslâm'ın yukarıdaki temel ilkelerinden; teokratik, monarşik veya oligarşik herhangi bir yönetim biçim veya modelini çıkarmak mümkün olmadığı gibi, aksine, adı geçen yönetim biçimlerinin İslâm'ın yönetim hedeflerine en uzak sistemler oldukları anlaşılır. Yine, bu ilkelerden, İslâm hukuk tarihindeki klasik hilâfet teorilerinin de sadece geçmiş asırların siyasî zihniyet ve şartlarını yansıtan ve bu şartlarla sınırlı birtakım tarihsel nazariyeler oldukları ortaya çıkar. Dolayısıyla, dinin sadece siyasî ve ideolojik bir projeye indirgenerek iktidar aracı olarak kullanılması (istismarı) şeklindeki kötü alışkanlıktan artık vazgeçilmelidir. Kaldı ki, İslâm'ın siyasal amaçlarla kullanılması, bazı dindarların geçici birtakım yükselişlerine sebep olsa da böyle bir yükseliş; İslâm'ın ne İslâm ülkelerinde ne de diğer ülkelerde, yüksek bir hidayet ve adalet çağrısına dönüşmesine ve yayılmasına

88 Adaletle davranmak hk.bk. el-Bakara, 2/282; en-Nisâ, 4/58; el-Mâide, 5/8, 42, 95, 106; el-A'râf, 7/29; en-Nahl, 16/76, 90; Sâd, 38/26; eş-Şûrâ, 42/15; el-Hucurât, 49/9; et-Talâk, 65/2.

89 İstişare hk.bk. Âl-i İmrân, 3/159; eş-Şûrâ, 42/38.

90 Emanete ve işi ehline verme hk.bk. el-Bakara, 2/283; en-Nisâ, 4/58; el-Mü'minûn, 23/8; el-Meâric, 70/32; akit ve ahitlere bağlı kalmak hk.bk. el-Mâide, 5/1; el-Enfâl, 8/58, 61-62.

91 Bu konularla ilgili bazı ayetler için bk. el-Bakara, 2/11, 27, 60, 220, 224; en-Nisâ, 4/10, 30, 128, 146; el-Mâide, 5/32, 39, 64; el-A'râf, 7/56, 85, 142, 170; eş-Şuarâ, 26/152, 183; el-Kasas, 28/77.

92 Sâdık el-Mehdi, "İslâm-Toplum ve Değişim", *Güçlenen İslâm'ın Yankıları* (ed. John L. Esposito), trc: Erol Çatalbaş, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989, s. 263.

hizmet etmemekte; aksine bu durum, “Siyasal İslâm” sendromuna tutulan çeşitli kesimlerin, “İslâm’ın zayıflatılması” projelerine gerekçe oluşturmakta ve sonuçta İslâm, marjinal bazı grupların kurtuluş ideolojisi, Müslümanlar da antropolojinin veya güvenlik teşkilatlarının objesi haline gelmektedir.

İslâm’ın geçici birtakım siyasî veya ideolojik projelere indirgenmesi veya bu tür projeler için âlet edilmesi ise, ancak İslâm ülkelerindeki devletlerin yüksek hukuk standartlarına kavuşmalarıyla önlenebilir. Zira insanlığın tarihî tecrübesi bize gösteriyor ki, hukuk standardı düşük ya da hukuk güvenliği bulunmayan ülkelerde din de, ekonomi de, idare ve yönetim de, sanat ve kültür de yozlaşmakta ve hayatın hiçbir alanında dünya çapında üstün ve örnek eserler verilememekte ve bu tür ülkelerde, totaliter ve oligarşik baskılar, aşırı unsurları ve terörü; aşırı unsurlar ve terör de söz konusu baskıları beslemektedir.

4. Din-Toplum İlişkisinde Yeni Yaklaşımların Geliştirilmesi

Elinizdeki makalenin çeşitli bölümlerinde, İslâm’ın yanlış yorumlanması ve kullanılmasının, Müslüman toplumların hayatında açtığı bazı derin yaralardan bahsetmiş bulunuyoruz. Bu yaralardan, dinlerin, iki tarafı da kesen bir kılıca benzediklerini görüyoruz. Çünkü din fikri, insanlara dünya ve ahiret mutluluğu kazandıran en önemli bir etken olabildiği gibi, bütün insanlık için kan ve gözyaşı getiren bir “karabasan” haline de dönüşebilmektedir.

Dinlerin insanlar arası savaşların, sıkıntı ve mutsuzlukların kaynağı olmak yerine, onların her türlü dert ve kederlerinden korunmak için sığındıkları emin birer sığınak haline gelmeleri, ancak dinlerin birer medenîleşme projesi olarak algılanması ve uygulanmasıyla mümkün olabilir.

İslâm, aslında her türlü zâhirî ilim ve bâtinî irfan membalarına sahip, medenî bir dindir. Nitekim Hz. Peygamber risâletinin XII. Yılında (m. 622) Mekkeden Yesrib’e hicret ettiği zaman orada bir site devleti kurmuş ve bu devlet farklı birçok din ve ırkı barış içerisinde bir arada yaşatmış ve bu sebeple de onun hicretinden itibaren Yesrib’in adı “medeniyet” kelimesiyle aynı kökten gelen “el-Medîne”, “el-Medînetü’l-Münevvere” yani “Nurlanmış Şehir” (Aydınlanmış Kent) adını almıştır.

Aynı şekilde, göçebe bir hayat yaşayan ve herhangi bir kanun hâkimiyeti ve hukuk güvenliğine sahip olmayan cahil ve putperest Araplar, İslâm dini sayesinde, kısa sürede ilim ve irfan sahasında büyük bir gelişme göstermiş, Hz. Peygamber, “kendini kaybetmiş Arap milletinden ve diğer başka milletlerden kısa zamanda, tarihin hârikulâde dehâlarını yetiştirmiş”⁹³ ve henüz peygamberin vefatının üze-

93 Ebû’l-Hasan Ali Nedvî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti?*, s. 85.

rinden yarım yüzyıl geçmeden Müslümanlar, dünyanın en büyük kültür, sanat ve medeniyet merkezlerini fethedecek kadar ilimde, askerlikte, edebiyatta ve sanatta ileri gitmiş ve insanlık tarihine pek çok tarihî ve kültürel miras bırakmışlardır.

İslâm dininin “süratle yayılan, geniş kapsamlı ve derinlere kök salan böyle bir inkılâbı”⁹⁴ gerçekleştirmesini sağlayan en önemli unsur ise, onun bütün insanlığın maddî ve manevî alanlarda ilerleme, gelişme ve medenîleşmesini sağlayan birçok temel ilkeye sahip olmasıdır.

Bu ilkelerden bazıları şunlardır:

a. İslâm, akla en yüksek mevkii vermiştir. İslâm’da sarîh akıl ile sahîh nakil arasında gerçek bir çatışma düşünülemez. Böyle bir çatışmanın hissedilmesi halinde nakil, aklın ilkelerine uygun bir şekilde yorumlanır.

b. İslâm’da insanların inanç ve vicdanları üzerinde ruhânî reislerin herhangi bir sultası yoktur. Hiç kimse, Allah adına başka birini ne aforoz ve tekfir, ne de affedebilir. Bir kişinin dini bilgi ve nüfuzu ne kadar derin olursa olsun, onun görevi sadece bildiğini söylemek, hakkı ve hayrı tavsiye etmektir.

c. İslâm nazarında her insan günahsız olarak doğar ve başka birinin günahından sorumlu tutulamaz. Suç ve cezanın şahsiliği ve kanuniliği esastır.

d. İslâm belirli bir kavme değil, bütün insanlığa hitap eder. Allah’ın nimetleri yalnızca bir grup veya milletin inhisarında değildir. Allah; âlemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîmdir.

e. İslâm, her insan için temel insan haklarını mukaddes sayar ve bütün beşer ırkının yükselmesi ve kardeş gibi kaynaşmasını sağlayacak yol ve çareleri tebliğ eder.

f. İslâm’da adalet, danışma, işi ehline verme, emanete ve ahitlere riayet etme, yardımlaşma, kolaylaştırma, faydalıyı alıp zararlı olandan sakınma, hayırdan yarışma... gibi yüksek hukuk ve ahlâk ilkeleri esastır.⁹⁵

Bu sayılan evrensel özellikleri sebebiyle İslâm dini, bugün de bütün insanlığı mutlu edecek bir medenîleşme projesi için yeterli dinamiklere sahip bulunmaktadır. Bu çerçevede, özellikle medenî bir hayatta uyulması gereken -bir kısmını aşağıda belirteceğimiz- kurallarla ilgili olarak, İslâm’ın temel kaynaklarında mevcut bulunan bütün bilgi ve veriler toplanmalı ve onlar, İslâm ülkelerinin geriye gidişleri ve bedevîleşmeleri için değil, gelişmeleri ve medenîleşmeleri için birer etken ve unsur olarak değerlendirilmelidir:

94 Age., s. 67.

95 Diğer bazı temel ilkelerle beraber bk. Abdurrahman Azzam, *Allah’ın Peygamberlerine Emanet Ettiği Ebedî Risâlet*, trc: H. Hüsnü Erdem, Sönmez Neşriyat ve Matbacılık, İstanbul 1961, s. 42-44 (Ahmet Hamdi Aksekili’nin yazdığı mukaddime).

a. İnsanın Kendi Kendisiyle İlişkisinde Yeni Bir Yaklaşım: Sağlık ve Spor Kültürünün Geliştirilmesi

Yaşama hakkıyla ilgili olarak, sağlık ve sporun önemi konusunda dinimizin temel kaynaklarında zengin malzeme bulunmasına rağmen, ne yazık ki, Müslümanların yeterli derecede sağlık ve spor kültür ve bilincine sahip olduğu söylenemez. Böyle bir bilince sahip olmadığımız için de başta kalp ve damar hastalıkları olmak üzere, hareketsizlikten kaynaklanan pek çok hastalık, ülkemiz insanının en büyük kâbusu haline gelmiştir. Hâlbuki sağlam kafa sağlam vücutta bulunur. Sağlıklı bir medeniyet, ancak sağlıklı fertler ve toplumlar tarafından kurulabilir.

b. İnsanlar Arası İlişkilerde Yeni Bir Yaklaşım: Birlikte Yaşama Kültürünün Geliştirilmesi

Giderek şehirlerde yoğunlaşan nüfusun, birlikte ve barış içerisinde yaşayabilmesi için insanların birbirlerinin hak ve sorumluluklarına saygı göstermeleri gerekmektedir. Böyle medenî ve saygın bir toplumun inşası için ise, teşekkür edebilen veya özür dileyebilen, insanlarla medenî ve saygılı ilişkilere girebilen fertlere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, bütün örgün ve yaygın din eğitiminde iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, trafik kurallarına uymanın ve herhangi bir iş takibi esnasında mevcut sırayı takip etmenin gerekliliği, toplu taşıma araçlarına ve kamusal alanlara verilen tahribatın (vandalizm) bir insanlık suçu olduğu anlatılmalıdır. Basın ve medya yoluyla, insanlara söylemedikleri veya yapmadıkları birtakım söz veya eylemleri isnat etmenin, adı geçen kişileri darp etmekten daha ağır, kalıcı ve etkileyici zararlar verdiği ve bu şekilde şahsiyet ve onurları zedelemenin, en büyük kul hakkı olduğu vurgulanmalıdır. Bütün bu alanlarda, yeni bir “şehirli kültürü”nün geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde, toplum bütün kültürel ve manevî bağlılıkları kopmuş, büyük kalabalıklar içerisinde yalnızları yaşayan insanlardan meydana gelen “yabancı” bir topluma dönüşebilir.

c. Toplumlararası İlişkilerde Yeni Bir Yaklaşım: Seyahat ve Turizmin Geliştirilmesi

İslâm’ın temel kaynaklarında seyahat etmeyi, Allah’ın yeryüzündeki nimetlerini görmeyi ve geçmiş kavimlerin hatıralarından ibret almayı tavsiye eden birçok nas bulunmaktadır.⁹⁶ Seyahat ve turizm, sadece dinlenmemizi, yeni mekânlar görmemizi ve geçmiş toplumların hayatlarından ibret almamızı sağlamakla kalmaz, ayrıca diğer toplum ve dünyalarla da ilişkilerimizin gelişmesine katkıda bulunur. Böylece, seyahat ve turizm, toplumlar arası düşmanlıkları azaltan bir unsur haline gelir. Meşhur antropolog Claude Lévi-Strauss’ın ifade ettiği gibi, “Kültürlerin birbiriyle ilişkileri ne kadar düşük düzeydeyse ve dolayısıyla bunlar karşılıklı temaslarla

96 Bu konuyla ilgili bazı ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/137; el-En’âm, 6/11; Yûsuf, 12/109; en-Nahl, 16/36; el-Hac, 22/46; en-Neml, 27/69; el-Ankebût, 29/20; er-Rûm, 30/9, 42; Fâtır, 35/44; Gâfir, 40/21, 82; Muhammed, 47/10.

birbirlerini ne kadar az bozabilecek durumdaysalar, her birinin temsilcileri de bu çeşitliliğin zenginliğini ve anlamını kavramakta o kadar yetersizdirler.”⁹⁷ Dolayısıyla, seyahat ve turizm; dinler, toplumlar ve medeniyetler arası farklılıkları düşmanlığa değil, kapsamlı bir işbirliğine dönüştürebilecek etkilere sahiptir.

d. Tabiatla İlişkide Yeni Bir Yaklaşım: Çevre Bilincinin Geliştirilmesi

İnsanoğlu yüzyıllardır maddî başarı, ilerleme ve ikdisadî gelişme adına tabiatı tüketmiş ve artık, yeryüzündeki yaşamın olmazsa olmaz şartı olan havayı dahi teneffüs edemez hale gelmiştir. Seyyid Hüseyin Nasr’ın ifadesiyle, “Bugün insanlar olarak bizler bile, nesli tükenecek türler arasına katılmanın eşiğine gelmişiz.”⁹⁸ Ne var ki, Müslümanlar olarak bizlerin, bütün insanlığın hayatına yönelen bu ekolojik tehdit ve tehlikenin tam anlamıyla farkında olduğumuz söylenemez. Hâlbuki kutsal değerlerin kaybedilmesi veya kazanılması ile tabiatın kaybedilmesi veya kazanılması arasında interaktif bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede, insan ile tabiat arasındaki ahengin bozulması, insan ile Allah arasındaki ahengin bozulmasının tabii bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Binaenaleyh, Tanrı ile barışık olmayan insan, kendisiyle de barışık olamaz. Kendisiyle barışık olmayan bir kimsenin ise tabiatla barışık olması ve hâricî bir uyum göstermesi düşünülemez.⁹⁹ Şayet, insanlığın devamını istiyor isek, sınırsız tüketim çılgınlıklarımızı tatmin için tabiata tecavüz etmekten vazgeçerek onunla uyum içerisinde yaşamayı öğrenmemiz gerekir. Bunun için de dünyamızı her türlü kimyasal ve biyolojik tehlike ve tehditlerden korumalı, tabiatın dengesini bozmaktan ve doğal kaynakları hoyratça tüketmekten kaçınmalıyız. Güzelim ülkelerimizi, tabiat ve tarihleri ile uyum göstermeyen, estetikten mahrum yerleşim planları, balgam atıklarından geçilmez yolları, pislikten girilmez umumî tuvaletleri, işgal edilmiş kaldırım ve sokakları, yakılmış ve yağmalanmış ormanları, çölleşmiş dağları, kirlenmiş havası ve gürültüsü ile birer harabe ve mezbelelik haline getirmekten vazgeçmeliyiz.

Toplumsal hayatta karşılaşılan bazı temel problemlerle ilgili bu önerilerimiz, “ideolojik” İslâm’ın “ideolog” ve “militan”ları tarafından, “yavan (banal)” ve “kuşa çevrilmiş” bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, biz böyle düşünmüyoruz. Bize göre, bir medeniyetin kalitesi, o medeniyette insanın başta kendisiyle olmak üzere, diğer insanlar, toplumlar ve tabiatla kurduğu ilişkinin sağlamlığı ve kalitesiyle ölçülür. Kaldı ki, medenî ve toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurları haline gelen yukarıdaki alanlarda bütün din mensuplarının amel defterleri belirli oranlarda kirlidir ve bunun içindir ki, bugün bütün insanlık, ilâhî dinlerin hak, adalet, nasafet, merhamet ve şefkat... gibi hukukî ve ahlâkî mesajlarına her zaman-

97 Claude Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, trc: Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 42.

98 Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler I*, trc: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 49.

99 Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler I*, trc: Şahabeddin Yalçın, s. 70.

kinden daha çok muhtaç hale gelmiştir. Ayrıca bizler, yukarıdaki yaşamsal alanlarda, İslâm'ın hükümlerini güncelleştirmek ve bu hükümleri çağın idrak ve anlayışına sunmak zorundayız. Bu güncelleştirmeyi yapmaz da din, hukuk ve ilmihal kitaplarını hâlâ köle, cariyeye, savaş, ganimet, at, deve, kervan, çöl, süslü harem ve despot melikler... gibi geçmiş asırların figürleri ile doldurur veya bu geleneksel figürleri korumayı din zannedersek, bizzat dini dondurmuş, taşlaştırmış ve hayatın dışına atmış oluruz. Dinî anlayışla ilgili böyle bir taşlaşma ise, Müslümanlar için tarihsel geleneklerinden kopuşun doğuracağı risklerden çok daha tehlikeli sonuçları içermektedir.

5. Hukuklar Arası Yakınlaştırma ve Birleştirme Faaliyetlerine Girişilmesi

Bugün, İslâm'ın geleneksel kendini tanıma biçimlerini yenilemesiyle ilgili önemli atılımlardan biri de İslâm hukukuna ait hükümlerin, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, uluslar arası hukuk ve adalet kurumlarının temel belgeleri ile uygar toplumların hukuk metinlerine yaklaştırılması ve onlarla denkleştirilmesi çalışmalarına başlamak olacaktır. Bu çalışmalar, günümüz Müslümanlarının birlikte yaşadıkları diğer dünyalılarla uyumlu ve ahenkli ilişkiler kurmalarına yardımcı olacak ve bu ilişkiler ağı giderek bütün insanlığı gölgesi altına alacak sağlam ve su geçirmez bir çadıra dönüşecektir.

İslâm hukukunda bir müçtehidin içtihadı, herhangi bir mezhep, ırk veya ülke ile kayıtlınamaksızın her Müslüman için, “kendisine uyulabilecek hukukî bir hüküm” niteliğindedir. Dolayısıyla, herhangi bir İslâm ülkesindeki İslâm hukuku esaslarına uygun olarak hazırlanmış kanun ve hükümlerden, diğer bir İslâm ülkesinin de faydalanması tabiidir.¹⁰⁰

Bu genel kabulden hareketle, bazı İslâm hukukçuları, yalnızca İslâm hukuk doktrinlerinden değil, bazı şartlar altında, diğer hukuk sistem ve içtihatlarından da yararlanmak gerektiği noktasına ulaşmışlardır.¹⁰¹ Kaldı ki, birtakım müelliflere göre, İslâm hukuk tarihinde Bizans (Roma), Sâsânî (İran) ve Yahudi hukuklarından çeşitli iktibaslar yapılmıştır¹⁰² ve dolayısıyla İslâm hukukunun, diğer hukuk sistem-

100 Abdülvehhâb Hallâf, “Tefsîru'n-nusûsî'l-kânûniyye ve te'vilühâ”, *Mecelletü'l-kânûn ve'l-iktisâd*, sy. II, Kahire 1948, s. 188.

101 İlk toplantısını 9 Mayıs 1916'da yapan Kânûn-ı Medenî ve Hukûk-ı Âile Komisyonu'nun çalışma esaslarından birisi, “fıkıh hükümlerinden olduğu gibi yabancı kanunlardan da istifade etmek” olmuştur. Ayrıca 1921 yılında kurulan Mecelle tadil komisyonu da “çeşitli mezheplerden asrın ihtiyacına en uygun içtihatları almak” yanında, “yeni çıkan ihtiyaçlar için -fıkıh hükümlerine uygun olmak şartıyla- diğer hukuklardan istifade etmek” prensibini benimsemiştir. bk. Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İSAV Neşriyatı, İrfan Matbaası, İstanbul 1973, s. 96-98. İslâm'ın kati naslarıyla sabit bir hüküm ile çatışmadığı sürece böyle bir yardımlaşma ve yakınlaşma, İslâm hukukuna aykırı görülmemektedir. Abdülvehhâb Hallâf, “Tefsîru'n-nusûsî'l-kânûniyye ve te'vilühâ”, *Mecelletü'l-kânûn ve'l-iktisâd*, sy. II, s. 189.

102 İslâm hukukunun diğer hukuklardan iktibasta bulunması konusuyla ilgili tartışmalar bk. bk. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul 1945, s. LXIII-LXXII; Vasfî Raşid Sevig, “Fıkıh ve Medenî Kanun”, *Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Mecmuası (AÜHF)*, VIII/3-4, s. 210-235; Hamidullah-Bousquet-Nallino, *İslâm Fıkıhı ve Roma Hukuku*, çev: Kemal Kuşçu, İstanbul 1964; Muhammed

leriyle böyle bir yakınlaşma sürecine girme konusunda, yeterli tarihî tecrübeye sahip olduğu söylenebilir.

İslâm hukuku ile çağdaş dünyanın hukuk anlayışları arasında meydana gelecek böyle bir yakınlaşma sayesinde, taraflar tarihi saplantıları içerisinde birbirlerine karşı komplo teorileri üretmekten kurtulup, kendi hukuk anlayış ya da düzenlerinin gerçek yapısına, tıkanıklıklarına ve bunların sebeplerine, daha açık ve eleştirel bir şekilde bakma imkânına kavuşacak ve böyle bir yaklaşım onları, hem düşmanlıktan hem de dar görüşlü birer “hukuk teknisyeni” olmaktan kurtaracaktır. Bu süreçte, hukuk sistemlerinin birbirine yaklaştırılması, denkleştirilmesi ve birleştirilmesi çalışmalarını yapan Karşılaştırmalı Hukuk dalı büyük bir gelişme gösterecek ve yalnızca kanun koyucular için değil, aynı zamanda etrafları millî/dinî hukuklar tarafından kuşatılmış olan yargıçlar ve hukukçular için de vazgeçilmez bir yardımcı haline gelecektir.¹⁰³ Kaldı ki, bugün temel insan haklarının ve çevrenin korunması, ileri teknoloji ve standartların geliştirilmesi, savaş ve kitle haberleşme araçlarının kullanım ve denetimi, vatandaşlık ilişkileri, suçların önlenmesi ve suçluların iadesi... gibi pek çok uluslararası problem, hukuklar arası yakınlaşma ve entegrasyonu zorunlulmaktadır.¹⁰⁴

V. SONUÇ

Müslümanların geleneksel kendini tanıma ve görem biçimlerinin yenilenmesi çerçevesinde bu makalede önerilen zihniyet değişimi ve yeni perspektifler, aynı zamanda İslâm ülkelerinin çağdaş dünya ile bütünleşebilmesi, demokratikleşmesi ve modernleşmesi için bir yol haritası niteliğindedir. Ayrıca, bu değişimler, Batılı ülkelerin dayatması sonucu veya onlar lehine, savunmacı ya da özür dileyici bir tavır olarak değil, bizzat “geçmişleri kırılıp dökülmüş, gelecekleri boşlukta bırakılmış ve mülksüzleştirilmiş”¹⁰⁵ Müslümanların sağlıklı ve sahih bir din anlayışı ile mutlu bir dünya hayatına kavuşabilmeleri için gerekli olan adımlardır. Aksi halde, Muhammed Reşid Rıza’nın (ö. 1354/1935) dediği gibi, “Akvâl (içtihatlar) ve ehâdisin (sözler) ikna edemediği kişileri, ahvâl (durumlar) ve havâdis (olaylar) ikna eder ve boyun eğdirir.”¹⁰⁶ Ne var ki, biz, modernleşme ve küreselleşme dalgasının hızla bir

Hamidullah, “Roma Hukuku ile İslâm Hukuku Arasındaki Münasebetler”, çev: Nafiz Danişman, *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, III-IV, s. 75-78; S. V, Fitzgerald, “İslâm Hukukunun Roma Hukukundan İktibas- ta Bulunduğu İddiası”, çev: Bilge Umar, *İstanbul Üniv. Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM)*, XXIX/4, s. 1128-1154; Wael B. Hallaq, “The Use and Abuse of Evidence: The Question of Provincial and Roman Influences on Early Islamic Law”, *Journal of the American Oriental Society*, CX/1 (Ann Arbor 1990), s. 79-91; M. Fuad Köprülü, “Fıkıh”, *İA*, IV, 608-622.

103 Ergun Özsunay, “Karşılaştırmalı Hukukun Görevleri”, *İstanbul Üniv. Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM)*, XLI/3-4, s. 273-275, 283-284.

104 Ergun Özsunay, “Karşılaştırmalı Hukukun Görevleri”, *İÜHFM*, XLI/3-4, s. 267.

105 Ekber S. Ahmed, *İslâm’ın Keşfi: İslâm Toplumu ve Tarihi*, s. 435.

106 Muhammed Reşid Rıza, *Fetâvâ Mühimme fi Ş-Şeriatil-İslâmiyye fi’l-mehâkimi’l-Usmâniyye ve’l-Mısriyye ve mebahis fi’l-islâhi’l-İslâmî*, Matbaatü’l-Menâr, Mısır 1331/1913, 22.

o yana bir bu yana savurduğu İslâm dünyasının; dinî, hukukî, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki utanç verici göstergelerine ve bu dünyayı kaplayan çeşitli moloz yığınlarına rağmen, onun yüzeyinin hemen altında, yeni bir inşa için gerekli olan sağlam bir zeminin varlığına ve uygun malzemenin fazlasıyla mevcut olduğuna inanıyoruz. O halde, bir Asya atasözünde belirtildiği üzere, “Bitkinin kökü suda kaldığı sürece ümit de var”¹⁰⁷ demektir.

107 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Modern İnsanın Çıkmazı*, trc: Ali Ünal, s. 227.